

ОТНОВО ЗА СЛОВООБРАЗОВАТЕЛНИЯ ЕЛЕМЕНТ -ГО-

(върху материал предимно от сърбохърватските диалекти)

0. Целта на тази статия е да посочи нови примери с елемента *-то-*, фиксирани в сърбохърватските диалекти. Разгледаните сърбохърватски глаголи потвърждават изводите от предишните изследвания върху словообразователния елемент *-то- (-ta/-tu-)* върху материал от славянските езици, формулирани от Петлева (Петлева, 1980, Петлева, 1986) и допълват кръга от лексеми, в които се открива даденият елемент. Посочените примери са и допълнение към материала, изложен в ЭССЯ, където, въз основа най-вече на думи от сърбохърватски, се реконструират праславянски образувания с елемент *-то-*¹.

1. При словообразователно-морфологичното членение на думата, което е първа степен на етимологизацията, за прозрачни се приемат онези случаи, когато в даден език съществуват формално-семантични еквиваленти, т.е. точни съответствия със и без елемента *-то-* (срещани понякога даже в един и същ говор):

1.1. *на-то-вѣтлѣит* 'прицеля се; насоча се': *на-вѣтлѣит* 'прицеля се; насоча към някаква цел' (Васоевичи, Стијовић, 1990); *у-то-вѣтлѣит* : *у-вѣтлѣит* 'насоча към някаква цел' (Васоевичи, Стијовић, 1990); срв. и *за-то-вѣтлѣит* 'метна, замахна, насочвайки към някаква цел' (Васоевичи, Стијовић, 1990); *за-вѣтлѣити* 'хвърля силно, със замах' (РСА).

В основата на всички приведени образувания лежи отименият глагол *вѣтлѣити (се)* 'кръжа, върта се, махам, гоня'². Значението 'хвърля' е закрепено за формите с представка *за-*, но срв. и *увѣтлѣити* 'хвърля, запокитя' (Драгачево, Букановић, 1995). Значенията '*прицеля се, насоча се*' са могли да се развият под влиянието на синонимни на тях значения на същата територия и по същия словообразователен модел на образуванияте глаголи *натоциѣит, утоциѣит* (вж по-долу).

1.2. *на-то-трѣлати* : *на-трѣлати* 'наговоря много', *на-трѣлати се* 'да се наговоря' (Ускоки, Станић, 1990); срв. и *трѣлати* 'говоря празни работи, бърборя; бълнувам; работя лошо, небрежно' (Ускоки, Станић, 1990), пейорат. 'дрънкам, плямпам' (РМС).

Макар и да не посочва глагола *трѣлати*, Скок привежда близки звукоподражателни глаголи, обозначаващи безсмислен и неправилен говор: *тртосити* 'бърба бързо и поради това неразбрано' (Skok, s.v. *trt*) и *тртати* 'запъвам се при говор, фъфля, заеквам' (Skok, s.v. *trtati*), свързвайки ги с междуметието *трт*. За словообразователен паралел на глаголите *тртати* : *трѣлати* може да послужи двойката *брѣлати* 'копая, рия се; търся нещо опипом' : *брѣлати* 'бърборя' (вж. SP s.vv. *brbatii, brboliti*, а за форманта *-л-* вж у Sla wski, 1974: 53—54). Както изглежда (срв. и следващия пример), елементът *-то-* се появява и в съчетания със звукоподражателни основи.

1.3. *то-рѣндати* 'говоря глупости' : *рѣндати* 'мърморя; оклеветявам; викам, карам се, мъмря, хокам; рева'; *исторѣндати* 'да разкажа някак си' : *из-рѣндати се* 'провикна се' (Ускоки, Станић, 1990).

В РЈА е отбелязан глаголет *рѣндати (се)* с друго значение: 'люлея (се) треса (се)', но е интересно, че отглаголното съществително *рѣндање* обозначава звуково, акустично понятие: 'чукане, шум като резултат от тропане'. Скок няма определено мнение за произхода на този глагол³. Хадровиц посочва само прилагателното *ронѣав* (Hadrovics, 1985:437). Доколкото става дума за глагол за говорене, би могъл да се предположи и неговият звукоподражателен произход, особено ако отечем такива примери като *торѣтати, торѣтлати* 'бърборя безспир тарталясам' (Ускоки, Станић, 1990; Пива, материали за РСА)⁴, *торѣнтати* 'id.' (Ускоки, Станић,

¹ Вж s. vv. *natoklęčiti, *natomręđiti se, *natomręščiti se, *natoprliti se, **natopyžiti (se)*, *natoprupati, **natopręčiti (se)*, *natoumoriti se, *natovolosęžь, *natovolžiti se, **natovęrl(ь)lati* /*natavęrl(ь)liti*, *natovęrziti se, *natoumorčiti se, *natižiti se*, като архаичността на всяка от реконструираните форми се приема с уговорки.

² Вж. Skok s.v. *vitaо*, където се привеждат и образувания с представка *ко-*: *ковѣлати, ковѣлац*, срв. и Skok s.v. *ko-*, ЭССЯ s.v. *kovitylati.

³ „Възможно във връзка с унг. прилагателно *ronda* 'мръсен, раздърпан', със съществителното *rongyász* 'прошляк'. Срв. и възможността за връзка с *ронити се* 'руша се' и с *рѣнцат* (Корчула, субектът е пиян човек) 'спъвам се, люлея се, клатя се', с вариант *рѣнда*." (Skok s.v. *ręndati se*).

⁴ Срв. *торѣтала, торѣталька, торѣтача* 'бърборана, дрънкало', *торѣтан* 'бърборко; такъв, който работи небрежно; мрачен човек' (Ускоки, Станић, 1990), но съществува и: *рѣтан* adj. 'този, който вика, гласовит; мрачен, недружелюбец, необщителен; зъл, сърдит; разговорчив'

1990) и в този случай глаголет *торъндати* може да се трактува като звучен наализиран вариант. Зафиксирани са и форми с други вокализъм: *таръндати* 'id' (Ускоки, Станић, 1990), *търънта* 'бъбривец' (Пива, материали за РСА), ср. рус. *тарантитъ*, *тарандатъ* 'бъбря, пустословя', които Фасмер също трактува като звукоподражания (вж. Фамер s.vv. *tărăidatъ*, *тарабър*, *тарантă*).

1.4. *та-лангати* 'ходя насам-натам, скитам се, бродя: *лангати* 'шляя се без работа' (Ускоки, Станић, 1990), ср. и *лангам се* 'шляя се без работа' (Лесковац, Митровић, 1984); *доталангати* 'дойда, пристигна': *до-лангати* 'дойда, прибягам' (Ускоки, Станић, 1990).

Глаголет *лангати*, засвидетелстван в сърбохърватски, български и чешки е без общоприета етимология. Скок въобще не коментира сърбохърватския пример, макар той да може да се отнесе към формата *ландати* 'люлея се, махам; ходя насам-натам, бродя, шляя се; бъбря', с промяна *-нд- > -нг-*, станала може би под влияние на турски език (вж. Bjeletić, Vlajić-Popović, 1991:132). Към това насочват и съответните български лексеми, напр. *лангазовам* 'лентяйствам' (в Родопите), *лангъзувам* вулг. 'мотам се, шляя се', *лангаза* (Хасково), *лангало* (Годеч) 'бродяга, скиталец', които Москов смята за турски заемки със звукоподражателен характер (Москов, 1964:481). Чеш. *langat se* 'вървя без цел, безделнича' също остава без решение (вж. Maček, s.v. *lajdati*).

1.5. *на-те-веланити се*: *на-веланити се* 'науча се, свикна' (Пива, материали за РСА), *на-веланити се*, *на-веланити се* 'нахвърля се, нападна нкг.', *науча се*, *свикна*; *закача се*, *заяждам се*', *веланити се* 'присламчвам се, натрапвам се' (Ускоки, Станић, 1990), *на-веланити се* 'присламча се, натрапя се, омръзна' (РСА), 'закача се, засмея се' (Пива, Горбиле, РСА).

Глаголет е относително добре засвидетелстван, но досега не е бил обект на подробно етимологично тълкуване. В качеството му на семантичен и словообразователен паралел срв. *на-товрсти се* 'натрапя се, наложа се, нахвърля се върху нкг.': *на-врсти се* 'започвам да преча, дотягам' (РСА)⁴.

1.6. *на-то-циълит* 'прицеля се; насоча се', *у-то-циълит* 'насоча се; прицеля се' (Васоевич, Станковић, 1990), *на-то-циълати* 'натрапя се на гости' (Дони Рамичи, Malbaša, 1976): *нациълати* 'прицеля се, насоча' (РСА).

Елементът *-то-* се фиксира преди корена *-циълати* (за него вж. у Skok s.v. *ciľ*; Bezlaž s.v. *ciľ*); Фамер s.v. *цель*) след представките *на-*, *у-*. В примерите с елемента *-то-* се е извършил семантичният преход 'прицеля се' > 'насоча се'.

1.7. *та-тулати* 'клатушкам се, люлея се' (Пива, материали за РСА)⁵; *тулати* 'бродя, скитам се' (Славония, RJA), 'хойкам, шляя се' (хърватско крайбрежие, RJA), *тулати се* 'вървя тихо, крадешком, промъквам се, мъкна се' (Пешалац, RJA).

Глаголет *тулати* (за етимологията му вж. у Bückner s.v. *tul*; Maček s.v. *toulati se*; Вогућ, 1982: 18—19) е зафиксирани в отделни, отдалечени помежду си сърбохърватски говори, и този факт свидетелства за реликтовия му характер. Борис го разглежда като архаизъм, свързващ западната част на сърбохърватската територия със западнославянските езици, особено с чешки и словашки (Вогућ l.c.).⁶ Съответствията на този глагол с елемент (-*та-*), засвидетелствани в Пива, разширяват ареала на дадения лексикален реликт в пределите на сърбохърватските диалекти, откривайки едновременно взаимовръзката на централната част на сърбохърватския езиков комплекс със западнославянската територия.

1.8. *ис-то-кечити се* 'прегражда път, изправя се' (РСА): *на-кечити се* 'застана напърно на път; прегражда път', ср. и *на-кечити* 'поставя нщ. не на мястото му' (Буневци, Реић, Ваџлија, 1990); *ис-то-кечити се* 'приема смешна поза, като важнича' (Войводина, РСА); *кечити се* 'важнича' (Ускоки, Станић, 1990), 'зъбя се; хваля се; пъча се' (Черна гора, РСА).

Точен формален еквивалент на приведеното образувание би бил глаголет *ис-кечити се* 'огъна се, изкривя се' (Полица, РСА), ср. и *искечити* 'озъбя се' (Босна и Херцеговина, РСА), *искечит* 'измъкна с голямо усилие (нщ. от нкг.)' (Бруссе, Дулић, 1985), но от гледна точка на семантиката дадените глаголи изобщо не съвпадат. Впрочем глаголет *кечити* няма удовлетвори-

(Ускоки, Станић, 1990), 'недружелюбен, нелеп, нетърпелив' (Пива, материали за РСА); за това прилагателно вж. Skok s.v. *rot*.

⁴ За етимологията вж. Петлева 1986:200.

⁵ В този говор са зафиксирани и следните глаголи с „нормални“ представки: *дотатулати*, *зататулати*, *нататулати*, *отатулати*, *статулати*, *утатулати*.

⁶ Примерът от Тетово *тула се* 'бродя, скитам се' (Стаматовски, 1959:105) в известна степен променя представата за разпространението на този глагол на славянска почва.

телно обяснение. Скок свързва този глагол в значението 'озъбя се; изкривя се от болест; за плавателен съд, който е наклонен на една страна?' с глагола *kécити се* 'показвам си зъбите; (пейорат.) хия се', разглеждайки го като един от вариантите на този глагол, възникнал вследствие от прехода *c>ч* (S k o k s.v. *késiti (se)*). Формално и семантично близкото бълг. *кеча се* 'разкравчавам се, кривя се, седя неприлично с разкравчени крака', *кечим се* 'кретам' се извежда от *клуча се* 'стоям разкравчен' в резултат на изпадане на *л* (БЕР s.v. *кеча се*); макар такова тълкуване от формална гледна точка да не е твърде убедително, от семантични позиции то може да бъде подкрепено от сърбохърватските глаголи *наклéчити се* 'изкривя се, наведе се' (Ускоки, Станић, 1990), *заклéчити* 'прегради път, заклеся; запълня помещение с вещи' (Пива, материали за РСА), ср. и формата с елемент *-чо-*: *начоклéчити се* 'клекна, опирайки се на ръце и да остана в това положение; наведе се над нгг., нщ. гледайки; стоя някъде, пречейки на другите; седна нестабилно' (РСА). Ускокският глагол *кéчити се* 'важнича' би могъл да се отнесе и към същ. *кѣч* 'туз (в игрите на карти); фигуративно такъв, който важничичи', отгук вероятно е и *кѣчкати се* 'важнича, кривя се, гримаснича' (Ускоки, Станић, 1990).

1.9. *та-лѣнгати се* кайкавско пейорат. 'люлея се' (Озал, Тезак, 1981): *лѣгати* 'движи насам-натам, люлея' *лѣгати се* (Бачка, РСА).

Скок не коментира глагола *лигати*, който е в основата на даденото образувание. В ЭССЯ той се отнася към прасл. форма **lygati* (s.v. **lygati* II), тълкуван като възможен експресивен вариант от **lykati* II, с което е трудно да се съгласим. От формална гледна точка сърбохърватският глагол може да се отнесе и към прасл. **ligati*, родствен с прасл. **legati (se)* 'люлея се, ветрея се'⁸, доколкото семантиката говори именно в полза на такава реконструкция (срв. примерите s.v. **legati (se)* II и **ligati* III). Във формата *талингати* основата е подложена на назализация, срв. *калѣмба-ти (се)* 'люлея (се), ветрея се' (Истрия, РСА), *колимбати* 'люлея' (от *колибати* с епентетично *м* пред устени, вж. S k o k s.v. *kolijevka*)⁹.

1.10. *то-трѣати* 'бърборя, говоря глупости' (Ускоки, Станић, 1990; Пива, материали за РСА): *трѣати* 'говоря празни работи' (Пожега, RJA)¹⁰.

Освен приведеното значение, глаголът, регистриран в Ускоки има и значение 'работя лошо', а формата без елемента *то-* означава и 'трия, жуля; скитам се, бродя' (RJA). Скок смята последното значение за преносно, като привежда в качеството на паралели рум. *a să tiri* 'шляя се, хойкам' (S k o k s.v. *tiri*). Аналогични в словообразователно отношение са и следните примери: *мотракати* 'произвеждам звук чрез удряне, чукане за деятел' (RJA): *трукати* 'бия, удрям, чукам' (Жумберак, RJA) и *то-трѣа* 'птица, която [ср. *трѣа*] в дървото, вади червен изпод кората' (Лика, RJA)¹¹. Доколкото става дума за глагол за говорене, както и в случая с *торондати*, не бива да се изключва възможността за звукоподражателен произход.

1.11. *стопрѣдѣти се* 'падна, спусна се, строполя се' (Негнево, материали за РСА).

От словообразователна гледна точка тази лексема не е напълно прозрачна. В резултат на словообразователния анализ получаваме: *с-то-пр(н)д-ати се*. Правилността на такова членение се подкрепя от формални и семантични доказателства. В основата на даденото образувание по всяка вероятност е глаголът *прѣдѣти* 'fuzpen', употребяван в експресивната реч като пейоративна метафора, която развива различни значения (вж. S k o k s.v. *prđjeti*). Интересуващото ни значение

⁸ Срв. значенията на славянските и балтийските примери, приведени като съответствия на ст.-инд. глагол *ling-*, чиято предполагаема изходна семантика е 'люлея се; разлюлявам се; клатя се' (Топоров, 1985:132—136).

⁹ Сърбохърватските глаголи *лѣнгати* 'скитам се, бродя' (Горобиле, Злакуса, РСА), *лѣнгам* 'скитам се, бродя' (Вране, Златановић, 1998), *лѣнга се* 'ходя насам-натам; ходя като махало' (Пирот, Златковић, 1988) не се отнасят тук, въпреки че значенията 'люлея се' и 'бродя' се появяват паралелно (вж. Vjelečić, Vlačić-Porović, 1991:132). Срв. и БЕР s.v. *лингам* 'шляя се' (еднакво по произход с *линкам*) и s.v. *лѣнгам* 'мотая се без работа'.

¹⁰ Срв. *тотѣјка* 'вид мелница' (?), само в изрза: *клепеће ко тотѣјка, иду му уста ко тотѣјка* 'говоря много' (Радимня, Томић, 1989).

¹¹ Макар при определяне на значението на съществителното да е дадено и значението на глагола *трѣити* (т.е. 'вадя/избивам червен изпод кората на дърво'), в RJA се привеждат примери с този глагол само в следните значения: *трѣити* 'ловя парчето дърво в детска игра, в която едно малко парче дърво се придвижва в кръг чрез удряне с друга дълга пръчка', *трѣити* 'мачкам, търкам лен и коноп'; ускокското *трѣити* 'бързам; работя припряно; седя' (Ускоки, Станић, 1990).

се появява в примера *прдѣкнути* 'падна с шум' (Вук), срв. и *прдѣчити* 'падна, ударя се' (Прошчене, В у ј ч и ћ, 1995), *прдѣкнути* 'прекагуря се, преобърна се, падна' (Сеница, материали за РСА)¹². Коренът — *прд-* често се подлага вторично на назализация, ср. *прндѣцати*, *прндѣкати* 'дрънкам, говоря глупостя' (Лица), *спрдати* 'разточителствам'¹³ (Хърватско крайбрежие, РЈА), *спрдосан* 'който е облечен грозно, в дрипави дрехи' (П и р о т, З л а т к о в и ћ, 1990), *прндѣше* 'да пукна (от клетва)' (П и р о т, З л а т к о в и ћ, 1989), *запрндѣцати* вулг. 'зачукам, закова' (Банат, РСА), *запрндѣцати* се 'разлетя се в различни посоки' (Буковица, Книн, Босна и Херцеговина, РСА), *испрндѣкати*, *испрндѣцати* 'набия, раздам шамари'¹⁴ (Лица, РСА), *напрндѣшити* се 'заинатя се' (Лица, РСА). Пред корена *прд-* паралелно се употребяват и други експресивни представки, ср. *лапрдѣт*, *лапрдати* 'дрънкам' (Которска Бока)¹⁵, в съчетание с които той също се подлага на назализация, ср. *лапрдѣти* 'говоря празни работи' (Върховине, Лица, РСА). За съществуването на словообразователния елемент *-то* свидетелстват предходните примери.

2. Една от вече отбелязаните характеристики на експресивните префиксални елементи е варирането на различните представки пред един и същ корен (основа)¹⁶. Тази характеристика се потвърждава и от изложения материал. В мнозинството от случаите различните представки не модифицират семантиката на производната дума.

2.1. *то-трѣши* 'лошо върша нщ.; дрънкам, пустословя': *шо-трѣши* 'работя през куп за грош, небрежно; плета небрежно, лошо; дрънкам': *ба-трѣти* 'работа лошо' (У с к о к и, С т а н и ћ, 1990).

2.2. *ис-то-кѣчити* се 'преградя път, изправя се; възпротивя се; приема смешна поза чрез важничене' (Воеводина, РСА): *искекѣ-чѣт (се)* 'изпъча се' (Загарац, Ђупић, 1997); и с други „нормални“ представки: *за-ке-кѣчити* се 'гордо, надменно издам напред (брада)', *за-ке-кѣчити* 'застана в горда, надменна поза, изпъча гърди, стана наперен' (РСА); *на-кокѣчити* се презр. 'застана пред нкг., изправя се' (РСА); *кекѣчити* се 'горделива се, държа се надменно, пъча се' (У с к о к и, С т а н и ћ, 1990).

2.3. *та-тулати* : *ша-тулати* се 'вървя клатейки се, кретам' (Пива, материали за РСА).

Има случаи, когато различните представки внасят в семантиката на изходната дума различни отгънъци в значението, срв.:

2.4. *у-то-вѣтлит* 'нацеля се, насоча към някаква цел' (В а с о е в и ч и, С т и ј о в и ћ, 1990): *у-ко-вѣшли* 'нахвърля се върху нкг., принудя' (Църна река, М а р к о в и ћ, 1986), срв. *у-вѣшли* 'нахвърля се върху нкг., досаждам, дотягам с молби' (Тимок, Д и н и ћ, 1992).

2.5. *та-тулати* 'вървя клатейки се': *по-ша-тулати* 'побъркам се', *шѣ-тулас*, *-та*, *-то* 'сму-тен, притеснен, слабоумен' (Пива, материали за РСА).

3. Експресивните префиксални елементи в някои случаи се усложняват, т.е. прерастват в двусрични представки в резултат от присъединяване на сричката с плавна напр. *ча-бръцнати* : *ча-ла-бръцнати* 'захапя, прегриза': *ла-прдати* : *ла-ла-прдати* 'дрънкам'; *ша-врдати* : *ша-ла-врдати* 'извъртам, изклинчвам'; нерядко успоредно съществуват и еднозначни форми с инициално *ла-*, напр. *ла-бръцнати*, *ла-прдати*, *ла-врдати*¹⁷. Това явление се наблюдава и в примерите с елемент *-то-*, срв. *по-та-марѣти* : *по-та-ла-марѣти* 'опустоша' (Черна гора, материали за РСА)¹⁸, *при-та-марѣти* : *при-та-ла-марѣти* 'пришия, поправа как да е; облека, обуя какво да е; неправилно да припиша, пришия; завържа, привържа' (Пива, материали за РСА).

¹² Срв. *спрцати (се)* 'плъзна се и падна, счупя се' (Прошчене, В у ј ч и ћ, 1995), *спрцѣт (се)* 'счупя се, падайки отвисоко; смъкна се' (Загарац, Ђ у п и ћ, 1995), *скондрѣти се* 'преобърна се, смъкна се' (Баня и Кордун, П е т р о в и ћ, 1978), *скобрѣти се* 'ребия се' (Прошчене, В у ј ч и ћ, 1995).

¹³ За значението срв. *спрдет* 'изразходя' (Космет) (S k o k I. c.).

¹⁴ За значението срв. *прдѣкнути* 'ударя нкг. така, че да се чуе' (Дубровник), *испрдѣти* 'ребия' (Лица) (S k o k I. c.).

¹⁵ За тези форми вж. Б ј е л е т и ћ, 1993.

¹⁶ Вж. Петлева, 1980:69; Петлева, 1994:60—61; Ш а р и ф у л л и н, 1982:119; Б ј е л е т и ћ, 1994:356.

¹⁷ Повече за това вж. у Б ј е л е т и ћ, 1993.

¹⁸ Срв. прсл. *mariti, между другото и в значението: 'унищожавам' в стчеш., чеш. (ЭССЯ s. v). Що се отнася до елемента *тала-*, в румънски съществува междуметното *tala*, означаващо тих говор, жужене, което се среща и в съчетанието *tala-bala*, ср. *a umbra tala-bala* 'бродя, скитам се' (вж. Ş e r b a n, 1974:524—530). Авторът търкува и славянските образувания от този тип напр. сърбохърв. *таландати*, *талаварити*, *талаванъа* като звукоподражателни.

3.1. Като се отчита този факт, може да се открие взаимовързка между лексеми от различни, дори и неродствени езици и на по-широка балканска основа¹⁹.

В румънски е засвидетелстван диалектният глагола *a tă-uci* 'скрия, излъжа', който Младенова свързва с бълг. диал. *за-уша*, *за-ушвам* 'отида тайно някъде' (Mladenova, 1993:15). В полза на нейното предположение и във формален, и в семантичен план е сръбохърватският диалектен глагол *та-ла-ушит се* 'притихвам, за да не бъда забелязан, прокрадвам се' (Загарач, Ћупић, 1997), *поталаушит се* 'притая се, скрия се' (Загарач, Ћупић, 1997), *поталаушити се* 'смълча се, притая се; държа се като престъпник' (Прошчене, Вујчић, 1995), *поталаушити се*, *потлаушити се* 'засрамя се', *поталаушице* 'срамежливо, с неприятно чувство', *заталаушити се* 'засрамя се' (Пива, материали за РСА), *поталаушити*, *поталаушити* 'изпокрада; събера', *поталаушити се*, *поталаушити се* 'успокоя се, поколебая се; опечала се, затъжа се; подчиня се', *поталаушен* 'потиснат' (Ускоки, Станић, 1990), *талауша* 'мълчалив, най-често подъл човек' (Загарач, Ћупић, 1997). Семантично и формално към посочените примери може да се отнесе и сръбохърватският глагол *ушнути* 'тайно и бързо да премина, да притичам' (Винковци, RJA), който Борис извежда от прсл.

*-šьbnŕiti, форма за инхотативен вид от *šibiti 'огъвам'²⁰. За глагола *ушити* може да се допусне същият произход, ако се предположи, че той е вторично образуване от вече опростения *ушнути*. Възможно изгледа и друго обяснение, според което глаголет *ушити* е продължение на не. корен, откритан и в *aviti < не. *āu- 'забележа, разбере' (Porko, 78) с разширение -s-, както в *ухо* < не. *ausos-/*auses²¹, ако думата се причислява към този корен, или може би от сигматичния аорист (срв. Skok s.v. uho).

4. Един от нерешените досега ключови въпроси, засягащи словообразователния елемент *-то-*, е времето на възникването и функционирането му. Както вече беше казано, в ЕССЯ всяка реконструирана лексема, съдържаща даден елемент, е снабдена с бележка „Периодът на образуване е проблематичен“. От друга страна, в работите постоянно се подчертава неговата архаичност и непродуктивност. Румънските примери, приведени от Младенова, показват, че в епохата на славяно-румънския билингвизъм тази представка е все още продуктивна (Mladenova, 1993:15). Разгледаните сръбохърватски думи доказват, че елементът *-то-* като словообразователно средство в диалектите функционира и досега. Очевидно става дума за архаичен словообразователен модел, но окончателните изводи за неговата жизненост и продуктивност на определени територии, както и за архаичността на някои образувания, могат да се дадат само въз основа на напълно събран диалектен материал.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Бјелетић, М., 1993 Српскохрватско *чалабрунути*. — ЗМФСФЛ, XXXVI, 2, 37—45.
— 1994. О неким експресивним глаголским префиксима. — В: Говори прирзренско-тимочке области и суседних диалеката. Ниш, 351—358.
Болиновски, Г. 1952. Зборови от Галичник. — МЈ, III, 6, 147—148.
Вујичић, М. 1995. Рјечник говора Прошћења (код Мојковца). — Посебна издања ЦАНУ, књ. 29, Одјеленње умјетности, књ. 6. Подгорица.
Динић, Ј. 1992. Речник тимочког говора (други додатак). — СДЗБ, XXXVIII, 379—586.
Букановић, П. 1995. Говор Драгачева. — СДЗБ, XLI, 1—240.
Златановић, Д. 1998. Речник говора јужне Србије. Вранје.
Златковић, Д. 1988. Пословице и поређења у пиротском говору. — СДЗБ, XXXIV, 341—683.
— 1989. Фразеологија страха и наде у притоском говору. — СДЗБ, XXXV, 175—457.
— 1990. Фразеологија омаловажавања у пиротском говору. — СДЗБ, XXXVI, 423—740.

¹⁹ Представката *tă-/to-* се појавува и в румънски, срв. Mladenova, 1993 и посочената у неј литературе.

²⁰ За дейтајлите при формалното и семантичното тълкување на дадената дума вж Вогуџ, 1980:30—32.

²¹ Срв. диал. *за-уши* 'забележа', *за-ушлив* 'този, којто е способен за забележува, набележува' (РМЈ), стар. *ушак* 'доносник, шпионин' (РМЈ) и сръбохрв. *про-ушати* 'чрез разпит да разбере, науча' (Ускоки, Станић, 1990), *прд-ушати* 'получа информација за нец., узнај, предугадај' (Пива, материали за РСА) (този пример е отбележан от Skok s.v. uho, којто го привежда заедно со *до-ушати*, *до-ушати* 'получа информација за нец., узнај, предугадај', којто тълкува како отименни форми, образувани от словосъчетанието *до уха*.

- Марковић, М. 1986. Речник народног говора у Црној Реци. — СДЗб, XXXII, 245—500.
- Митровић, Б. 1984. Речник лесковачког говора. Лесковац.
- Мостков, М. 1969. Тјурски и турски заеми од звукоподражателен и незвукоподражателен характер в балканските езици. — Годишник на Софийския университет, Факултет по славянски филологи, LXII, София, 433—532.
- Петлева, И. П. 1980. К вопросу о словах с усилительным (-) ТО- ((-)ТА-, (-)ТУ-) в славянских языках. — *Этимология* 1978, 65—69.
- 1986. О важности учета в этимологии редких лингвистических явлений формального характера. — *Этимология* 1984, 198—201.
- 1994. *Этимологические заметки по славянской лексики XVIII (по материалам ряда новых диалектных словарей призренско-тимокской зон)*. — *Этимология* 1991—1993, 57—62.
- Петровић, Д. 1978. Говор Баније и кордуна. Нови Сад-Загреб.
- Стаматоски, Т. 1959. Од лексиката на тетовскиот говор. — *МЈ*, X, 1—2, 79—106.
- Станић, М. 1990. Ускочки речник. 1—2. Београд.
- СТИЈОВИЋ, Р. 1990. Из лексике Васојевића. — СДЗб, XXXVI, 121—380.
- Томић, М. 1989. Речник радомског говора. — СДЗб, XXXV, 3—174.
- Топоров, В. Н. 1985. Из индоевропейской этимологии. III (1—3). — *Этимология* 1982, 123—140.
- Тупић, Д. и Ж. 1997. Речник говора Загараца. — СДЗб, XLIV, 3—574.
- Фасмер, М. 1986—1987². *Этимологический словарь русского языка. I—IV. Перевод с немецкого и дополнения О. Н. Трубачева*. Москва.
- Шарифуллин, Б. Я. 1982. Об особенностях экспрессивных аффиксов в словообразовательной системе языка. *Экспрессивные префиксы*. — В: *Лексика и фразеология русских говоров Сибири*. Новосибирск, 111—123.
- Bezljaj, F. 1997—. *Etimološ slovar slovenskega jezika, I*. Ljubljana.
- Bjeletić, M., Vlajić - Popović, J. 1991. *Etimološki problemi nekih ekspresivnih glagola kretanja*. — *Wiener Slavistisches Jahrbuch*, 37, Wien, 127—134.
- Boryš, W. 1980. *Serbsko-chorwackie studia leksykalne*. — *ЗБМСФЛ*, XXIII, 1, 17—37.
- Boryš, W. 1982. *Prilozi srpskohrvatskoj etimologiji*. — *ЗБМСФЛ*, XXV, 2, 7—20.
- Brückner, A. 1927. *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków.
- Dulčić, J. i P. 1985. *Rječnik bruškoga govora*. — *HDZb*, 7, 381—747.
- Hadrovics, L. 1985. *Ungarische Elemene im Serbokroatischen*. Budapest.
- Maček, V. 1968². *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha.
- Malbaša, Z. 1976. *Iz leksike sela Donjih Ramica kod Kljuca u Bosanskoj Krajini*. — *Прилози проучању језика*, 12. Нови Сад, 95—117.
- Mladenova, O. 1993. *On the Prefix ta-/to- in Romanian*. — *Zeitschrift für Balcanologie*, 29, 1. München — Wiesbaden, 12—15.
- Peić, M., Bačlija, G. 1990. *Rečnik bačkih Bunjevaca*. Novi Sad — Subotica.
- Pokorny, J. 1959. *Indogermanische etymologische Wörterbuch*. Bern — München.
- Skok, P. 1971—1974. *Etymologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. I—IV*. Zagreb.
- Ślowski, F. 1974. *Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego*. B: SP, 1, 43—141.
- Serban, F. 1974. *Note lexicales si etimologice*. — *Limba Română*, XXIII, 6. București, 524—530.

СЪКРАЩЕНИЯ

БЕР	Български етимологичен речник. София, 1971—.
Вук	В. Стефанови—Караџић. Српски рјечник. Београд, 1898 ³ .
ЭССЯ	Этимологический словарь славянских языков. Москва, 1974—.
Этимологија	Этимология. Москва.
ЗБМСФЛ	Зборник Матице српске за филологију и лингвистику. Нови Сад.
МЈ	Македонски јазик. Скопје. 1986.
PMJ	Речник на македонскиот јазик. Скопје. 1986.
PMС	Речник српскохрватскога књижевног и народног језика. 1—6. Нови Сад — Загреб, 1967—1976.
РСА	Речник српскохрватског књижевног и народног језика. Београд, 1959—.
СДЗб	Српски дијалектолошки зборник. Београд.
HDZb	Hrvatski dijalektološki zbornik. Zagreb.
RJA	Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. I—XXIII. Zagreb, 1880—1976.
SP	Słownik rasłowiański. Wrocław, 1974—.

Марта Белетић (Белград)